

UĞURSUZLUK

tudan ibarettir. Ay ve güneş tutulması, köpeklerin uluması, baykuşun ötmesi, ke-di ve köpeğin yürüyen bir kişinin önünden geçmesi, ayrıca merdiven altından geç-mek, salı günü işe başlamak veya yola çıkmak, gece aynaya bakmak, tırnak kes-mek vb. pek çok şeyde uğursuzluk bulun-duğunun kabul edilmesi birer temelsiz inançtır. Bir nesneyi veya olayı mutlaka bir şeye yormak gerekirse Hz. Peygam-ber'in tavsiyesine göre iyiye yormak gere-kir. Kur'an-ı Kerim'de açıkça beyan edil-diği üzere Cenâb-ı Hak fizik âlemin işleyi-şini kanunlara bağladığı gibi sosyal hayat için de kanun ve kurallar koymuştur. Can-lı cansız bütün tabiat Allah'ın emir ve ira-desi altındadır. O'nun emrinin dışına çıkıl-ması sadece insanlar için söz konusu olup bu da Allah'ın insan türüne verdiği bir irade ve seçim imkânından ibarettir. Gü-neş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvan-lar gibi tabiatı teşkil eden nesneler ve ya-ratıklar Allah'a secde eder (el-Hac 22/18); yani O'nun varlığını, birliğini, engin ilmini, derin hikmetini, sınırsız irade ve kudre-tini halleri veya dilleriyle ispat ve kabul eder. İslâmiyet'in asıl ilkesi tevhiddir. Ha-yır ve şer Allah'tan beklendiğine göre eş-ya kendi kendine uğurlu veya uğursuz ola-maz; onun iyi kullanılması hayır, kötü kul-lanılması şer getirir. Kullanımdan kaynak-lanan hataları nesne ve olaylara atfederek onları uğursuz kabul etmek doğru de-ğildir. Ayrıca bir şeyi uğursuz sayma, dinin yanı sıra ilim, akıl ve gerçekle de bağdaş-mamaktadır (ayrıca bk. HURAFE).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "tyr", md.; İb-nü'l-Esir, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis*, Kahire 1311, III, 150-152, 406; *Lisânü'l-'Arab*, "tyr", "ş'em" md.leri.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1143; *Kâ-mus Tercümesi*, II, 1025-1026; *Müsned*, II, 220; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 438; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XXII, 186-187; İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferid*, Kahire 1305, II, 160; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâhu dâri's-sa'ade*, Kahire 1323, II, 261-273; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 389; Bedreddin el-Aynî, *'Umde-tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XVII, 383; *Tecrid Ter-cemesi*, VIII, 312-313; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 362-363; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1216; Sıd-dîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ülûm*, Beyrut, ts. (Dâ-rü'l-kütübi'l-ilmiyye), II, 368-369; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 786-787; Ayşe Duvarcı, *Türkiyede Falçılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser*, Anka-ra 1993, s. 28; İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayp Problemi*, İstanbul 1996, s. 50-52; a.mlf. – Bekir Topaloğlu, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 315-316; Ahmet Baydar, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, İstanbul 1999, s. 100-102.



İLYAS ÇELEBİ

□ DİNLER TARİHİ. Antropolojide bätıl inançlar kapsamında görülen uğursuzluk kavramı insanların, hatta bazı durumlar-da bütün varlıkların başına felâket getir-diğine inanılan birtakım olguları, olayları ve işaretleri ifade eder. Tarihsel veriler bu inancın, insanla tabiat arasındaki ilişkinin animistik bir sebep-sonuç mantığı çerçe-vesinde örüldüğü tarih öncesi dönemler-den itibaren var olduğunu göstermekte-dir. Birtakım tabiat hadiseleri, hayvan ve-ya insan hareketleri, bunların çeşitli gö-rünümleri, gök cisimlerinin astrolojik du-rumları, şekiller, sayılar, renkler vb. pek çok fenomen eski çağlardan itibaren uğur-lu-uğursuz diye iki kategoriye ayrılıp algı-lanmıştır. Bu anlayış kısmen dinî bir çer-çeveye oturtulmuş ve genelde ilâhî güçle-rin insanla iletişim kurma çabasının uzan-tısı olarak yorumlanmıştır. İnsanların söz konusu fenomenleri anlama kaygısı keha-net kavramının ortaya çıkmasına yol aç-mış, uğurlu ya da uğursuz kabul edilen işaretlerin neye delâlet ettiğinin ancak uy-gun ritüeller eşliğinde yapılan birtakım kehanetlerle anlaşılabilceğine inanılmış-tır. Böylece evrendeki her yapı veya du-rum kehanetle okunması gereken şifre-li bir harita konumuna getirilmiştir. Tekin olmayan bu dünyada gündelik hayatta her an karşılaşılan bu şifreli fenomenlerin çö-zülmesinin gerekliliği, kehanet kurumu-nun güçlenmesine katkıda bulunan en önemli unsurlardan birini oluşturmuştur. Fakat uğursuz sayılan fenomenlerin niçin bu şekilde yorumlandığı konusu açık de-ğildir. Muhtemelen kâinatın veya tabiatın alışılmış düzenine aykırı görülen her fe-nomen uğursuz sayılmış veya tekin kabul edilmemiştir. Şüphesiz bazı durumlarda, sonucunun olumsuz olduğu gözlemlenen birtakım pratik tecrübeler ve muhtemel bir hatanın önüne geçme çabası da uğur-suzluk kavramının gelişimini etkilemiştir. Tarihsel anlamda ortaya çıkış gerekçesi ne olursa olsun, antik dinlerde her uğursuz-luğun ilâhî alanın ihmali veya ihlâli şeklin-de vuku bulduğuna dair bir kabul vardır. Bu kabul uğursuzluğun bertaraf edilmesi-ni, bir ritüel eşliğinde felâketin önlenme-sini gerektirmiştir. Bu durumda her uğur-suzluk önceden hissedilmeli (kehanet) ve önleyici bir eylemle (ritüel) bertaraf edil-melidir.

Uğursuzluk fenomeni üzerine yapılan çalışmalar bu konuda çeşitli kültürlerden binlerce örneğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yazının bulunuşundan önceki dönemlere ait bilgiler ancak etno-arkeoloji gibi bilim dallarının tahmini verilerine da-

yandırılabilir. Mevcut belgelere göre ilk ör-nekler eski Mezopotamya'da ele geçen ç-i-vi yazılı dokümanlardan gelmektedir. Bun-ların en açık bilinenleri ise çoğunlukla as-tronomik olaylarla ilgilidir. Bilhassa ayın et-kisiyle meydana gelen birtakım gök olay-ları eski Ortadoğu halklarının günleri uğur-lu-uğursuz diye ayırmasına kaynaklık et-miştir. Yahudiliğe Şabat adıyla girecek olan cumartesi ritüeli, kökeni Sumerler'e ve Akkad-Bâbil geleneğine kadar giden bir fenomendir. Bâbil'de Şab(p)attu diye bili-nen gün uğursuzluk getirdiğine inanıldığı için bütününü ay tanrısına adanması ge-reken bir gündü. Bu günün felâketlerin-den kurtulmak ancak aya adanan ritüel-lerle mümkün olabildi. Ayrıca ayın 7, 14, 19, 21 ve 28. günleri uğursuz kabul edi-lirdi. Eylülün ilk beş günü kral için uğur-suz sayılırdı. Bu beş gün ateşte hazırla-nan yiyecekler uğursuzluğa yol açacağı için yenmezdi. Ay ve güneş tutulması da uğur-suz kabul edilen temel fenomenlerden-dir. Gök cisimlerinin hareketleri kralın ken-disi veya faaliyetleri için gözlenmeliydi. Eğer Merkür Venüs'e yaklaşırsa bu kralın düşmanlarını yeneceğine, Mars ayın evle-rinden birine girse bu da kralın öleceği-ne işaret sayılırdı. Öte yandan geleceğin veya yapılacak herhangi bir eylemin uğur-lu ya da uğursuz olacağını önceden bilme isteği eski Ortadoğu'da kehanetle ilgili inançları son derece önemli kılmıştır. Ni-tekim Hititler'de herhangi bir nesne (ço-ğu defa hayvanın iç organı, meselâ ciğeri) in-celenerek yapılacak eylemin sonucunun uğurlu veya uğursuz oluşunun önceden tesbit edilebileceğine inanılırdı. Kuşların uçuş yönü ve çıkardıkları seslerden yapı-lacak eylemin uğurlu veya uğursuzluğunun tesbitini içeren kehanetler de yaygın-dı. Benzer örnekler İtalya'da Etrüskler, da-ha sonra Romalılar arasında yaygın biçim-de uygulanmıştır. Hayvanların yeni doğan yavruları, çocuklar, açan bir çiçek veya ye-tişen bitkinin şekilleri / görünüşleri de uğurlu-uğursuz şeklinde tasnif edilirdi.

Yahudilik'te Dâvûd döneminden itiba-ren monoteist eğilimin güçlenmesinin ar-dından antik inançlar yoluyla gelen uğur-suzlukla ilgili pek çok gelenek ortadan kalkmıştır. Eski İsrâil kültürüne ait mo-noteist dönemde devam eden ve uğur-suzluk inançları çerçevesinde değerlendirilebilecek iki temel âdet Urim ve Tum-mim, Tevrat'ta başkohenin göğsüne tak-tığı bir kehanet aracıdır; yapılacak her-hangi bir işin uğurlu ya da uğursuz oldu-ğunu tesbit etmekte kullanılırdı (Sayılar, 27/21; I. Krallar, 14/41-42; I. Samuel, 14/41-

42). İslâmiyet'teki muska türünden bir geleneği andıran mezuya ise kapıların üstüne asılan, evdekileri her türlü belâdan veya uğursuzluktan koruduğuna inanılan nazarlık türü bir nesnedir. İçerisine kutsal kiptan Şema (Tesniye, 6/4-9), Vehaya (Tesniye, 11/13-21) duaları yazılarak İsrâil Tanrısı Yahve'nin evdekileri uğursuzluklardan koruması beklenirdi. Günlerle ilgili uğursuzluk telakkisine bir örnek olarak av (ağustos) ayının ilk dokuz günü gösterilebilir. Mişna'ya göre (Ta'anit, 4/6) mâbedin yıkılması gibi felâketler bu günlerde vuku bulunduğu için bu dokuz gün bütünüyle uğursuz sayılmıştır. Dokuz gün boyunca yiyecek ve içecek tüketme konusunda çeşitli kısıtlamalar getirilmiş, keyif verici her şey en aza indirilmiştir. Gerek Talmud'dan (Sanhedrin, 65^a) gerekse Ortaçağ filozoflarından gelen bilgiler de yahudi mistik çevrelerinde günlerin uğurlu-uğursuz diye ikiye ayrıldığına işaret etmektedir. Levililer'de (19/26) fiil haliyle (te'onen) geçen "me'onen" kelimesi, Talmud âlimlerine ve filozoflara göre günlerin uğurlu veya uğursuz oluşuyla ilgilenen insanlar için kullanılırdı. Ayrıca popüler ve mistik yahudi literatüründe pazartesi gününün uğursuzluğu yaygın bir inanıştır (Tekvîn'de yaratılış kıssasının anlatımında Tanrı, yaratılış günlerini nitelendirirken, "ve iyi olduğunu gördü" şeklindeki ibareyi sadece pazartesi günü için kullanmamıştır). İki köpek arasında kalmak, iki kadın arasından geçmek, iki hurma ağacının ortasında durmak (Talmud, Pesahim 1116) gibi folklorik anlamda zengin çok sayıda uğursuzluk fenomenini bu örneklerle eklemek mümkündür. Kabalacı Yahudilik'te sayıların uğursuzluğuna yönelik birçok hurafe mevcuttur.

Yahudi monoteizminin bir versiyonu olarak ortaya çıkan Hristiyanlık'ta fenomenlerin uğurlu-uğursuz diye ayırımına erken dönemde rastlanmaz. Ahd-i Cedid'de Pavlus'un bu ayırımı reddeden pek çok ifadesi vardır. Erken Ortaçağ'lardan itibaren Yunan ve Roma kültürlerine asimile olmaya başlayan Hristiyanlık antik uygarlıkların mirasını devralmıştır. Bu mirasın önemli bir kısmı da antik hurafelerdir. Nitekim İsa'nın çarmıha gerildiği gün olduğu kabul edilen cuma uğursuz bir gündür. Zamanımıza kadar gelen ve en çok bilinen sayılarla ilgili uğursuzluk fenomeni on üç sayısı ile alakalıdır. Hristiyan inancına göre İsa'nın son akşam yemeğinde kendisiyle birlikte masada on üç kişi vardı. Yemekten sonra İsa'nın yakalanması on üç sayısı ile ilgili bu fenomenin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Şüphesiz on üç ile

ilgili bu uğursuzluk telakkisinin tarihsel kökeni, Vikingler'in tanrısı Odin'in on iki kişi için verdiği yemek davetine kendisini hileyle on üçüncü tanrı olarak davet etti-ren Loki'nin Odin'in oğlu Balder'i öldürmesi mitosuna kadar uzanır. Hristiyan geleneğinde ayın on üçüncü günü, binaların on üçüncü katı, on üç kişinin yan yana bulunması gibi pek çok uğursuzluk anlayışı mevcuttur. Ortaçağ'lardaki en popüler uğursuzluk telakkileri arasına ayna kırmak, kara kedi görmek, merdiven altından geçmek, gece tırnak kesmek türünden inançlar da dahil edilebilir.

Çin kültüründe dört sayısı ölüm kelimesinin telaffuzuna benzediği için uğursuzdur. Bundan dolayı Çin'de pek çok bina'nın dördüncü katı yoktur. Kuzeye bakan evlerin, gece havlayan köpeğin, gece tırnak kesmenin, makarnayı keserek yemenin (hayatı kısaltmak anlamına geldiği için) uğursuzluk getirdiğine inanılır. Japonlar'da da aynı sebepten dolayı dört sayısı uğursuzdur. Yemek yeme çubukları yiyeceğe saplanmaz, zira bu hareket sadece ölü ritüelinde yapılır. Kuzeye karşı yatıp uyumaz. Cenaze arabası geçerken baş parmak saklanır.

Uğursuzluk inancı konusunda çeşitli din ve toplumlarca benimsendiği bilinen bu örneklerle yüzlercesini eklemek mümkündür. Bu inancın kökeni arkaik dönemlerde insanın tabiatla ilişki kurma çabasında aranmalıdır. Karşılaşılan sıra dışı tabiat fenomenleri, anlaşılamayan kozmik felâketler veya düzenler, evreni algılamaya çalışan insanoğlunda birtakım simgesel arketipler meydana getirmiş olmalıdır. Şüphesiz uzun tarihsel süreç bu tecrübelerin şeklini tanzim etmiş ve bunların şekil değiştirerek günümüze kadar ulaşmasına katkıda bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Trachtenberg, *Jewish Magic and Superstition*, New York 1939, s. 10-20; a.mlf., "The Folk Element in Judaism", *The Journal of Religion*, XXII/2, New York 1942, s. 173-186; P. R. Goldin, *The Culture of Sex in Ancient China*, New York 2002, s. 72-75; C. H. Toy, "The Earliest form of the Sabbath", *Journal of Biblical Literature*, XVIII/1-2, London 1899, s. 190-194; A. J. Rose, "Unlucky and Lucky Children and Some Birth Superstitions", *Folklore*, XIII/3, London 1902, s. 278-280; L. R. Yoffie, "Popular Beliefs and Customs among the Yiddish Speaking Jews of St. Louis", *The Journal of American Folklore*, XXXVIII/149, New York 1925, s. 375-399; M. L. Thomsen, "The Evil Eye in Mesopotamia", *JNES*, LI/1 (1992), s. 19-32; Murat Orhun, "Hititlerde Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüsklerdeki Uzantısı", *Gazi Akademik Bakış*, III/5, Ankara 2009, s. 231-250; K. Kohler - L. Blau, "Evil Eye", *JE*, V, 280-281.



KÜRŞAT DEMİRCİ

UHDE

(الهدية)

Sorumluluk anlamında
fıkıh terimi.

Sözlükte "taahhüt, anlaşma, güvence, eman" gibi mânalara gelen **ahd** kökünden türeyen **uhde** "riskli durumdan veya böyle bir durumun sonuçlarından sorumlu olmak" demektir. Fıkıhta da uhde "sorumluluk" anlamında kullanılır ve yerine göre bu dinî, hukukî, cezaî, malî sorumluluk olabilir. Fıkıh eserlerinde cinayet, akid, nikâh, mebî' ve semen gibi terimlerle tanımlama halinde kullanılması bunu teyit etmektedir. Buna rağmen "malî sorumluluk ve hasar sorumluluğu", daha özel olarak da "satıcının ayıba ve zapta karşı tekeffül borcu" mânasındaki kullanımı yaygındır.

İbadet alanında uhde mükellefin bir ibadeti yerine getirme sorumluluğunu ifade eder. Hangi fiil ve durumların mükellefi sorumluluktan kurtaracağı hususu ibadet türlerine göre farklılık taşır. Vâcip fiilin istenen evsafa yerine getirilmemesi halinde o yükümlülük mükellefin zimmetinden ve uhdesinden düşmez. Bu çerçevedeki kullanımlarda uhde yerine zimmet terimine yer verildiği görülür.

Uhde tazminat hukukunda malî sorumluluğu belirtir. İşlenen bir fiilin sorumluluğu prensipte fâiline aittir. Ancak yaş küçüklüğü, akıl hastalığı veya kölelik sebebiyle ehliyeti kısıtlı olan kişilerin işledikleri suçtan, verdikleri zarardan kimin sorumlu tutulacağı, işlenen fiilin yol açtığı zarardan sorumluluğun (uhdetü'l-fi'l) o fiilin sahibine mi yoksa kısıtlının velisi veya efendisine mi ait olacağı hususu geniş tartışmalara konu olmuştur. İkrahtan altınla yapılan işlemin yol açtığı zarardan kimin sorumlu kabul edileceği ve hayvanların verdiği zarardan sorumluluk da benzeri bir yaklaşımla ele alınmıştır. Yerine göre uhde hasar sorumluluğunu ifade eder, bu tür durumlarda uhde damân terimiyle dönüştürümlü olarak kullanılır (bk. DAMÂN). Tebie, gurm ve muâheze kelimeleri de çoğu zaman uhde ile eş anlam bir kullanıma sahiptir.

Uhde alım satım hukukunda ekseriyetle zapta ve ayıba karşı tekeffül borcunu anlatır. Kaynaklarda zapta karşı tekeffül borcu demek olan "damânü'd-derek" konusu işlenirken uhde kavramı önemli rol üstlenmekte, zapta karşı tekeffül borcu